

ter (Rømmø o. 1890; 36). Ensian indgår i magiske råd mod sygdom hos kvæg og svin og mangler ved mælken, der skyldes forhekselse (37). Får hunden ensianrod i et stykke brød, gør den aldrig oftere ad folk (38).

Saften af bredbægret ensian kan i stedet for humle sættes på øl (1800; 39). – På Færøerne har man lagt ensian i sengen mod lopper (40).

LITTERATUR: (1) 343 45,113,152f; (2) 15 42,44,53, 80; (3) 348b 25; (4) 841 1577,23; (5) 328f 1,200; (6) 340 97; (7) 748 90ff; (8) 718 1838,204; (9) 747 97–102,105,112–14,116,138f; 348 33; 599b 1,302; (10) 488 o 301f; (11) 488 o 163; (12) 764 1,13; (13) 488 o 237 sml. 281 (slutn. 1600-t); (14) 488 o 230f; (15) 488 o 209f,219,249; (16) 328f 1,47f,49; (17) 328f 1, 214; (18) 488 o 163; 328f 1,209 sml. 273 183 (pulv. i vin); (19) 464 iflg. 637 1925,136; (20) 739 2,220; 518 185; (21) 488 o 151 jf. 228e 2,255 (»kolikpulver« af roden); (22) 328f 1,46; (23) 328f 2,32 jf. 49,150; (24) 445 1828.1,16; (25) 273 183f jf. 180,204; (26) 747 115; (27) 488 o 243,167; (28) 488i 6.2,440; (29) 217 8; (30) 82 87; (31) 739 2,1800,220; 328f 2,246; (32) 83 34,36,47,53,57–59,74; (33) 599b 1,302; (34) 328f 1,59 og 2,224; (35) 83 288,301f311; (36) 594 1,1892, 178; 884 1894,164; (37) 328f 1,34 og 2,242; (38) 488i 6.1,70; (39) 739 2,217; (40) 752 99.

PROSA OG POESI

Ensian står på tå og spørger udfordrende himlen: »Tør du virkelig kalde dig blå?« *Kaj Munk* (1). Af ensianens dybe blomsterbæger · drak Eva morgendug i Edens have. · · Dybt blåner tungsind, bittert ånder sorgen · af disse blomsterbægre, aldrig tømte *Valdemar Rørdam* (2).

LITTERATUR: (1) 616 15; (2) 789n 147.

Tusindgylden, *Centaurium*

Den smukke MARK-TUSINDGYLDEN, *Centaurium umbellatum*, er temmelig alm. på gærder, høje enge, marker, langs veje; de firkantede 10–40 cm høje stængler bærer ovale blade og øverst en kvast af rosenrøde femfligede blomster. STRAND-TUSINDGYLDEN, *Centaurium vulgare*, bliver 5–30 cm høj, har linieformede og lidt mindre blomster; alm. ved kysten: hvor den salt sø slår ind · tør tusindgylden friste · sit spæde liv med røde stjernekviste *Valdemar Rørdam*. Hyppig på lave enge ved stranden er den 2–25 cm LIDEN TUSINDGYLDEN, *Centaurium pulchellum*, med gaffelgrene stængler og stilkede, meget små blomster.

Tusindgylden begyndelsen af 1500-t ff (dwsengwllen ørth), en oversættelse af det latinske slægtsnavn opfattet som bestående af centum = hundrede og aureum = gylden, slægtsnavnet stammer imidlertid fra græsk, opkaldt efter en kentaur Chiron, der opfostrede lægeguden Asklepios; da tusinde er et populært udtryk for »mange« ændrede man »hundredgylden« til tusindgylden. 1400–1800-t blev navnet efter tysk aurum, aurin etc. omdrykket til *agerrune*, -*rønne* o. 1450–1800-t. *St. Olavs græs* slutningen 1400-t–1800-t måske efter anvendelsen som lægeplante, jf. *tusinddyder* 1546–1821 – »denne urt er vel liden af sin vækst. . . men dersom vi betragter dens kræfter og virkninger, da er det vitteligt, at den overgår mange store urter, og derfor er den også på dansk kaldt tusinddyder« (1648). *Jordgalde* 1596–1721 ved på grund af plantens bitre smag jf. *agerhumle* o. 1619–o. 1700 og *agerpors* 1623–1821, blev sat på øl som humle og pors; *gyldenkrud* 1800, om drogen: *fortryllesesurt* 1800, *svejtserter* 1838 og *hundredtusindgylden*; *koldegræs* 1820 blev anvendt mod kolden = malaria; *brændevinsblomst* Blokhus NVJylland, blev sat på brændevin.

LITTERATUR: 689 1,309–11; 698 1648,193.

LÆGEMIDLER

I nogle opskrifter kan 'tusinddyder' også gælde tusindfryd (s. 303).

Mark-tusindgylden.
Flora Danica,
1777.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): mark-tusindgylden heler friske sår og gamle ar. For lårværk bades anus med afkog, saften udvider dødt foster, planten indtages med vin mod forstoppelse, blandet med honning renses den mørke øjne.

1400-t: bestanddel af middel for hjertelidelser og flegma, indtages med vand for smerter i lysken, med malurt kogt i vin og tilsat bukkehornsfrø mod vattersot; drikkes med vand for at slukke tørst, renses bryst og mave, komponent i råd for brystmerter, mod miltdidelser drikkes vinafkog og afkoget pålægges, eller man drikker tusindgylden, sar og selleri kogt i vin eller mælk; saften af tusindgylden, kransburre, malurt og rude er anvendelig mod ørelidelser, saften blandet med honning for øjensygdomme eller tusindgylden og fennikelrod kogt i vin brugt som omslag (2). Mod koldfeber (malaria) drikkes vindekokt af tusindgylden, rude, isop, rose og viol, et øldekokt stimulerer appetitten, drikkes for blodig urin (3), vandafkog mod feber, eddikeafkog renses og fjerner al urenhed fra maven (4).

Christiern Pedersen 1533: vindekokt drikkes mod åndenød (17b), den knuste plante lægges over syg lever (28a), kogt med hjortetunge (bregne) i vin eller øl og tilsat honning drikkes den mod forstoppet lever og milt, saften kogt med olie og voks anvendes til plaster over syg milt (29b, 30a). Saften af tusindgylden og hundeløg (bd. 1) indtages med øl eller vin for vattersot (35a). Komponent i råd for sidesmerter (48b), vin- eller ølafkog drikkes for hævelser i kønsorganerne (62a), øldekokt anvendes mod ledsmerter (73b), den pulveriserede urt indtages med drik for malaria (77b) og saften bruges som plaster på sår (81a).

Henrik Smid 1546ff (5): mark-tusindgylden »bruges såre meget og ikke uden årsag, thi den adskiller og udfører den grove flegmatiske og koleriske vædske«; vin- eller vandafkog af blomsterne uddriver med stolgangen mavens seje galde, hjælper mod gulsot og malaria, drikken åbner lever og milt, fjerner al uhumskehed af kroppen, dræber indvoldsorm, udvider menses og dødt foster, stiller tarm- og bugvrid (kolik), destilleret vand af urten eller blomsterne gives børn og spædlemmede mennesker for orm, nogle bruger den pulveriserede plante i vin, andre laver piller af den mod smerter i lænden og leddene. Urten må også bruges til klyster. Saften blandet med honning er en salve for mørke svagsynede øjne, tampon vædet med saften og anbragt i vagina udvider menses, saften renses og

læger gamle sår; den grønne knuste urt lægges på friske sår.

Simon Paulli 1648, 193: ekstrakt af mark-tusindgylden indtages efter bid af gal hund o.a. giftige dyr. Den beske tusindgylden er overmåde god for leverens, miltens og »kroens« forstoppelse; den pulveriserede plante drikkes med valle mod gulsot, i vin for vattersot. Læger friske sår og gamle bylder; dekokt udvider menses, dræber indvoldsorm, ligesom når urten lægges som plaster på navlen og maven gnides med olieafkog. For »den skrækelige og forfærdelige« lusesygdom skal man bade sig med bl.a. tusindgylden. Et salt tilberedt af planten skal modvirke malaria; et vand destilleret af den bruger lægerne til at indgive koldfeberpulvere i; ringorm bades med afkog.

Farmakopeen 1772 anfører blomsterne af mark-tusindgylden. En te af blomsterne hjælper mod »langvarige sygdomme, som doktorerne ikke kan få bugt med« (1837; 6), vand- eller vindekokt driver al urenhed ud af kroppen (7).

Te af tusindgylden drikkes for åndenød (1807; 8). Klog kone i Vendsyssel gav brændevinsudtræk af tusindgylden og evt. malurt for trykken for brystet og ved hjertet (o. 1840; 9). Vin- eller vandafkog af tusindgylden o.a. planter anføres for blegkot (10). Te af blomsterne eller disse knust i øl tages for feber, koldfeber (malaria) (11), brændevinsudtræk mod gigt og kolik, et dekokt af rodens saft er afførende (o. 1820; 12); blandet i te har blomsterne en god indflydelse på maven (6), indgår i brændevinsudtræk til børn med dårlig mave (1693; 13), tusindgylden bliver på Bornholm sat på brændevin til en mavestyrkende drik (o. 1750; 14), de tørrede blomsterkvaste anvendes endnu i mavestyrkende midler (15).

Tusindgylden, malurt og bynke stødt i eddike drikkes for indvoldsorm (16). Klog kone i Jylland blandede tusindgyldenpulver i middel mod grøde = udvækst på piges skulder (17). Planten er sårlægende (1800), ekstrakt af den finskårne urt indtages eller lægges på sår, helbreder bid af gal hund (1837) (18).

Ingrediens i en dobbeltbitter (begyndelsen 1800-t), Petersens Bitter (slutningen 1800-t), Apotekerbitter, Kertemindebitter, en bitteressens med perikon til Tusindgyldenperikon (Lolland) (19).

Nævnt blandt råd for hestens lunge- og leversygdomme samt indvoldsorm (20). Køer med forstoppelse som følge af kvægpest indgives tusindgylden og enebær eller rødderne af blå iris (Bornholm 1750; 21), et vindekokt mod trom-

Brændevinsmand fra G. L. Lahde: »Kjøbenhavns Klædedragter«, 1805-08.

mesyge (1600-t; 22) og hvis koen har fået vandkalve (biller) i sig (23).

Det grønne af roden indgivet i sødmælk hjælper mod fårets diarré (1778); bestanddel af middel mod svinesyge og -død (medio 1600-t) (24).

LITTERATUR: (1) 343 52,121f; (2) 15 14-16,18,33, 42,44f,50f,58,70,75,82; (3) 348b 28,36,49f; (4) 348c 123; (5) 841 1577,18; (6) 718 1837,134f; (7) 488g 3, 189; (8) 217 13; (9) 340 94; (10) 328f 1,49; (11) 217 1807,22; 258 1943,13 (ØJyll. 1743); 92 35,1957,74 (1745); 834 1804,38; 178 1942,27 (Bornh. 1756); (12) 739 2,1800,74f; 398 1806,220 og 1821,264; 217 1807, 20; (13) 488 o 241; (14) 92 35,1957,74 (1745); 178 1942,27 (1756); (15) 599b 2,568; (16) 488 o 163; (17)

488i 6,2,440; (18) 739 2,1800,74f; 718 1837,134f; (19) 747 105,116,121,137f,144f; (20) 83 59,63,74; (21) 942 89; (22) 83 166; (23) 178 1935,34; (24) 83 285,310.

HUMLEERSTATNING, FARVNING

Planten anbefales o. 1800 som en god humleerstatning; nogle »køber roden på apoteket og blander den med humlen til øl, men de, som ikke er vant hertil, skal vomere (kaste op) derefter«; bønderne i Davinde Fyn vejrer planten som hø og bruger en håndfuld i stedet for humle (1).

Tusindgylden farver lærred grøngult, med kog-salt brugt, med alun citrongult (2). Et dekokt skal kunne dræbe lus (3), det »gør håret gult, som pogerne gerne vil have det« (1648; 4).

LITTERATUR: (1) 667 5,1803,406; 398 1806,220 og 1821,264; (2) 576 4,1799,400; (3) 398 1806,220; 32 1856,37; (4) 697 193.

Bukkeblad, *Menyanthes trifoliata*

Almindelig moseplante med 15-30 cm høje stængler, langstilkede 3-koblede (kløverlignende) blade og maj-juni en opret klase af smukke rød-lighvide, indvendig fint frynsede blomster.

Bukkeblad 1640ff muligvis fordi geder (bukke) gerne æder bladene (1), planten er desuden anvendt som mavestyrkende lægemiddel for geder o.a. drøvtyggere; dyrenavnet betegner dog snarere noget nedsættende; indgår i sønderjyske marknavne: Bukkebladsskifte 1716-18 Ødis sogn, Bukkebladsenge 1768 Vejstrup sogn. *Treblad* 1600-t ff; i sønderjyske stednavne: *Treblad* 1776ff Klipleve, 1784ff Øster Løgum, *Treblade* 1843ff Bøstrup, *Trebladen* Tinglev. *Vandkløver* 1619-1795, *besk kløver* 1688-1877, *bæverkløver* o. 1700-1838 af det før-linnéiske navn *Trifolium fibrinum* (fiber = latin for bæver) og vel på grund af bitterstoffet i planten med smag og anvendelse som bævergejl. *Kosvære* o. 1700 måske af tysk schwäre = byld o: køer, som åd planten, kunne få indre svulster forårsaget af leverikter, sml. soldug bd. 2. *Munkekål* 1762 vel fordi munke har anvendt planten (til lægedom), *sumpkløver* 1767, *gedeklov* 1768-1826, *kløvergræs* 1770, *bitterkløver* 17751907, *uldblomst* 1793ff og *lådkrone* (konstrueret) 1793-1821, *vandhyacinth* 1839, *trekløver* 1840, *silkeblomst* Sønderjylland, *engkløver* Jylland, *vandsmære* (smære = kløver) Thy 1919, *firbuk* Nibe o. 1880 ellers som firkløver, *kappeurt* ØJylland o. 1880, i ældre tid bar kvinderne frynsede